

EMPIRICKÉ MĚŘENÍ KULTURNÍCH NOREM PRO OSOBNOSTNÍ CHARAKTERISTIKY MASKULINITY A FEMINITY

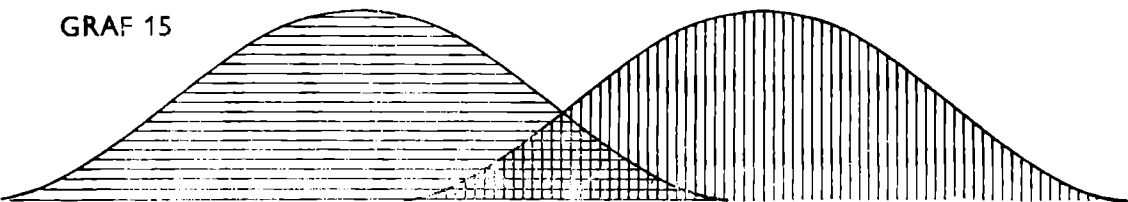
Polarita maskulinity a feminity je zajisté primárně záležitostí biologickou. U člověka ovšem pojí se s jistými psychickými rozdíly výraznějšími anebo méně výraznými. Nebudeme se tu zabývat otázkou, zda existuje maskulinita či feminita jako osobnostní rys; je to problematika, která leží mimo okruh našeho zájmu, patří do psychologie. Co však leží zřetelně na území naší vědy, sociologie, je skutečnost, že obsah mužské a ženské role je sociálně podmíněn, že každá společnost vztahuje k mužům a k ženám určité (do jisté míry rozdílné) sady očekávání, která zahrnují nejenom vyhraněné představy o správném jednání ve vymezených situacích, ale i o správných reakcích, postojích a vlastnostech, zkrátka o správných osobnostních charakteristikách. Aktuální stav tohoto sociálně podmíněného obsahu mužské a ženské sociální role pak můžeme empiricky indikovat technickými postupy v sociologii obvyklými — i když se tu dostáváme do oblastí, kde validita výsledků je vždycky otevřená diskusi a každý krok k naznačenému cíli musí být považován za pokus, jehož výsledky mohou být dalším vývojem vědění korigovány.

Rozsáhlá kulturně antropologická pozorování potvrzují, že očekávání, vztažená k mužské a ženské roli, jsou silně závislá na daném kulturním okruhu a jsou často velmi různá; jak poznamenává Meadová (1949), některé společnosti pokládají ženské tělo za zvlášť dobře uzpůsobené k nošení těžkých břemen, jiné mužské; jsou kultury, které mají za to, že je věcí mužů, aby si zdobili tváře pestrými barvami a nápadným oblečením i smyslným pohybem těla při tanci snažili se na sebe strhnout pozornost druhého pohlaví, kdežto v jiných kulturách se to pokládá za záležitost žen, atd. Všechny kultury se však shodují v tom, že jasně rozlišují, co je maskulinní chování a co femininní, jako osobnostní znaky vyznačují správného muže a jaké správnou ženu.

Syndrom vlastností, které jsou v dané kultuře asociovány s mužností, tvoří sociálně podmíněný obsah maskulinity a jiný syndrom vlastností se nazývá feminita. Víme, že oba tyto syndromy jsou tradičně percipovány jako polaritní hodnoty jednoho kontinua a že každé individuum lze

umístit na tomto kontinuu blíže jednomu či druhému pólu: ženy vesměs blíže pólu feminity, muže blíže pólu maskulinity. Existuje tu však určitý rozptyl a normální rozložení se částečně překrývají. V grafickém znázornění vypadá situace asi takto:

GRAF 15

PRŮNIK DVOU NORMÁLNÍCH ROZLOŽENÍ S ODLIŠNOU STŘEDNÍ HODNOTOU

Graf 15 schematicky zachycuje rozložení libovolné vlastnosti, rozlišující maskulinitu a feminitu. Nejnázornějším příkladem je tělesná výška. Průměrná výška muže v naší populaci je větší než průměrná výška ženy, ale ne každý muž je větší než kterákoli žena, a naopak. Modální hodnoty se významně liší, ale rozložení se překrývají.

Platí-li to ovšem o některých sekundárních fyzických znacích maskulinity, platí to pochopitelně tím více o charakteristikách osobnosti.

V naší kultuře asociuje maskulinita tradičně se superioritou, dominancí, agresivitou. Vyhneme se opět analýze příčin a historických kořenů, z nichž vyrůstá tento syndrom, a vyjdeme ze skutečnosti, že jeho rozkolísání a dynamický vývoj sady očekávání, legitimně vztahovaných k mužské a zejména ženské roli, patří k významným rysům dramatických sociálních přeměn naší kultury v posledních desetiletích. Tradiční obsah polarity maskulinity a feminity se mění a vynořují se i pochybnosti, je-li tu vůbec polarita na místě; nepatří-li k ideálům stejných práv a stejných povinností také ideál stejných osobností muže a ženy.

Skutečnost těchto změn, jež kolem sebe nemůžeme nepozorovat, má zásadní význam pro skladbu vnitřní struktury rodiny, ovlivňuje její fungování i soudružnost a tedy často i samu existenci. Měnící se obsah osobnostních charakteristik, očekávaných od nositele mužské a ženské role, rozkolísání kulturních norem v těchto hlubinných strukturách klade na nositele obou komplementárních rolí značné nároky, způsobuje jim potíže v procesu přejímání rolí a zdánlivě prostému aktu nedvojznačné komunikace se musí dyáda často pracně učit. Neúspěch v této oblasti můžeme považovat za jednu z nejobecnějších příčin rozpadu mladých manželství, která nedokázala úspěšně projít fází vzájemného přizpůsobování. Četné příznaky ukazují na to, že tato fáze je v současném manželství nároč-

nější a obtížnější než byla v manželstvích tradičních, kde obsah mužské a ženské role byl kulturou nedvojznačně vymezen, z generace na generaci se neměnil a oba partneři, vstupující do nového svazku, měli předem o očekáváních, která na ně budou v nových rolích od partnera kladena, jasné a nedvojznačné představy, jež byly pevně opřeny jak o aktuální veřejné mínění, tak o obraz, přenášený z vlastní rodiny.

Vývoj obsahu kulturních norem pro mužskou a ženskou sociální roli probíhá různě rychle a tedy nerovnoměrně nejen u různých jedinců, ale i ve struktuře společenského vědomí v různých sociálních prostředích. Pro cíl, který sledujeme, bylo velmi podstatné empiricky zjistit, jak jsou současné rodiny v dimenzi maskulinity-feminity polarizovány, jak často se vyskytuje polarita v tradičním smyslu obrácená, jaký je rozdíl mezi percipovanými a vyžadovanými charakteristikami partnera v této dimenzi, jak reálné jsou představy o očekáváních partnerem k roli vztahovaných, jaká je vnitřní struktura syndromu sociálně podmíněné osobnostní maskulinity či feminity, jak těsné jsou vazby mezi rolí vyžadovanou, pochopenou a vykonávanou atd. Zajímalo nás také, jaké jsou vztahy mezi určitým vnitřním i vzájemným uspořádáním osobnostních charakteristik mužské a ženské sociální role v páru a mezi fungováním rodiny v takových oblastech, jako je dělba práce v rodině, výkon role otce a role matky a míra manželské shody.

Abychom se aspoň o něco přiblížili k odpovědi na otázky tohoto typu, bylo zapotřebí nějakým způsobem empiricky indikovat míru maskulinity v mužské i ženské roli v páru. Empirické měření kulturních norem a osobnostních charakteristik sociálně psychologické povahy je vždycky obtížné; u maskulinity a feminity jsme museli předpokládat obtíže spíše ještě o něco větší, neboť jde o dimenzi velmi hlubinnou a v jistém smyslu sociálně tabuizovanou. Nemáme nicméně v naší současné sociologické literatuře žádné informace o tomto procesu změny významné sociokulturní normy, jež by byly založeny na jakýchkoli empirických šetřeních, a vlastní intuitivní pozorování váhá každý publikovat, obávaje se právem, že jeho pozorování bude označeno za příliš zúčastněné. Přikročili jsme tedy ke konstrukci empirických indikátorů maskulinity a prezentujeme tu výsledky přes to, že jsme si vědomi, jaké je riziko takového pokusu a jak snadno a právem mohou být kritizovány.

KONSTRUKCE ZJIŠŤOVACÍHO NÁSTROJE

Za nástroj indikace míry maskulinity nám sloužil semantický diferenciál. Je logické, že objektem měření nebyl určitý muž a určitá žena v páru, ale obsah mužské a obsah ženské role, jež tvoří dyádu manželského páru.

Dotazník, který jsme aplikovali na (manželský) pár, skládal se z osmi totožných sad posouzení serií párových proměnných. Z těchto osmi sad

čtyři použije muž (muž je posuzujícím subjektem), čtyři žena. Technikou analogickou technice semantického diferenciálu posuzují v nich:

MUŽ:

1. *já jsem*
2. *moje žena je*
3. *předpokládám, že moje žena si myslí, že já jsem*
4. *ideální žena by měla být*

ŽENA:

5. *já jsem*
6. *můj muž je*
7. *předpokládám, že můj muž si myslí, že já jsem*
8. *ideální muž by měl být*

Ve čtyřech z těchto osmi posouzení je *předmětem* (objektem) posouzení muž:

v sadě 1 posuzuje sám sebe;

v sadě 6 je posuzován svou ženou (partnerkou);

v sadě 3 popisuje, jak je podle jeho předpokladu posuzován ženou;

v sadě 8 popisuje žena ideálního muže.

Ve čtyřech zbývajících sadách je naopak předmětem posouzení žena:

v sadě 5 posuzuje sama sebe;

v sadě 2 je posuzována svým mužem (partnerem);

v sadě 7 popisuje, jak je podle jejího předpokladu posuzována svým mužem (partnerem);

v sadě 4 popisuje muž ideální ženu.

Všechny čtyři podoby muže (a v zrcadlovém obraze ženy) jsou v každodenním životě páru trvale přítomné. Všechny čtyři vytvářejí parametry prostoru, v němž tu muž jedná, všechny čtyři tvoří referenční body pro jeho rozhodování a směřování, i když každá jiným způsobem.

Jeho jednání vychází z

— jeho vlastní představy o něm samém (sada 1.);

— je však též jeho ustavičnou reakcí na představu, kterou *podle jeho předpokladu* jeho žena o něm má a kterou on svým jednáním usiluje korigovat nebo prohloubit (sada 3.);

— reaguje však také nereflektovaně na aktuální jednání své ženy, jež je ovšem vedeno nikoli její předpokládanou, ale její skutečnou představou jejího muže (sada 6.);

— jakož i její představou muže ideálního (sada 8.).

Tímto způsobem pro každou z rolí byla zjišťována sada čtyř měr: míra

— *maskulinity percipované* — u mužské role za zdroj informace sloužil sémantický diferenciál, vyplňovaný ženou s podnětovým slovem „*můj muž je*“, u ženské role vyplňovaný mužem s podnětovým slovem „*moje žena je*“;

- *maskulinity reflektované* — u mužské role sémantický diferenciál vyplňovaný mužem s podnětovým slovem „já jsem“, u ženské role ženou s tímž podnětovým slovem;
- *maskulinity předpokládané* — u mužské role sémantický diferenciál vyplňovaný mužem s podnětovým slovem „moje žena si myslí, že jsem“, u ženské role vyplňovaný ženou s podnětovým slovem „můj muž si myslí, že já jsem“;
- *maskulinity vyžadované (ideální)* — u mužské role vyplňovaný ženou s podnětovým slovem „ideální muž je“, u ženské role vyplňovaný mužem s podnětovým pojmem „ideální žena je“.

Je tu na místě připomenout tři věci. Za prvé je nutné si stále uvědomovat, že konstruované míry měří míru maskulinity rolí, ne jejich nositelů. Je to dáno konstrukcí indexu, kdy předmětem posuzování není jen reálný muž či žena v páru, ale je i abstraktní norma ideálního muže či ženy, jež v páru existuje, i abstraktní předpoklad o způsobu, jímž nositel role je komplementární rolí vnímán (očekávané očekávání).

Za druhé je nutné respektovat předpoklad unidimenzionality proměnné maskulinita — feminita, který v sobě zahrnuje předpoklad úplné polaritě mezi maskulinitou a feminitou. Empirické testování tohoto předpokladu ukázalo možnost takového pojetí. Mluvíme-li o velké maskulinitě ženské role, mohli bychom stejně dobře mluvit o malé feminitě a naopak. Jsme si ovšem vědomi, že předpoklad unidimenzionality je pouhým předpokladem, pouhým soustředěním na určitý aspekt složité struktury, jak je tomu v analytické fázi empirické práce obvyklé. Šlo o to, vybrat z charakteristik osobností takové, které v sociálním vědomí diferencují mezi mužem a ženou; t a b u l k a 47 ukazuje, nakolik se to podařilo. Sémantický

Tabulka 47. Korelace položek indukujících maskulinitu k sumovaným indexům maskulinity

	M _p	M _r	M _{ex}	M _i	F _p	F _r	F _{ex}	F _i
	6	1	3	8	2	5	7	4
1. průbojný	0,43	0,38	0,47	0,28	0,41	0,43	0,51	0,55
2. realistický	0,38	0,34	0,39	1,14	0,36	0,29	0,41	0,27
3. drsné povahy	0,15	0,24	0,24	0,06	0,16	0,20	0,21	0,06+
4. rozumový	0,54	0,55	0,44	0,52	0,52	0,56	0,53	0,37
5. ctížádostivý	0,26	0,21	0,31	0,04	0,27	0,28	0,39	0,38
6. málomluvný	0,12	0,17	0,12	0,25	0,07+	0,12	0,13	-0,03+
7. samostatný	0,40	0,42	0,46	0,04	0,56	0,37	0,48	0,42
8. uvážlivý	0,37	0,45	0,43	0,39	0,35	0,34	0,29	0,45
9. odvážný	0,28	0,42	0,48	0,05	0,40	0,33	0,36	0,40
11. raději vede	0,56	0,44	0,51	0,39	0,48	0,40	0,50	0,39
13. psychicky odolný	0,58	0,63	0,58	0,49	0,53	0,59	0,47	0,57
18. klidný	0,37	0,50	0,43	0,40	0,38	0,41	0,30	0,34
20. se smyslem pro celek	0,37	0,35	0,37	0,44	0,34	0,45	0,39	0,37

n = 220.

+ = vztah není významný na hladině $p > .05$.

prostor zkoumaných podnětů je ovšem polydimenzionální a my jsme si vědomi toho, že orientace na jen jednu dimenzi je postup proti duchu a intencím sémantického diferenciálu.

Tím, že jsme poukázali na výběr určité dimenze, dostáváme se k otázce konstrukce sady párových proměnných, v kterých byly podnětové pojmy popisovány a jež vymezují sémantický prostor, z něhož dimenzi maskulinity—feminity abstrahujeme. Výběr polaritních adjektiv pro osobnostní charakteristiky byl obtížný pro už zmíněné rozkolísání obecně legitimních standardů sociálního charakteru muže a ženy, jež vede až k zpochybnění oprávněnosti jakéhokoli rozlišování. Jedinou pevnou oporou tu mohla být tradice, tradiční pojetí mužského a ženského sociálního charakteru, které je nesporné, doložené obrovskou literaturou, sahající v nepřerušené kulturní posloupnosti za ke knihám Starého zákona a řeckým a římským myslitelům. Je tedy třeba mít na paměti, a to je třetí, snad nejdůležitější připomínka, že kdykoli tu mluvíme o maskulinitě či feminitě, máme na mysli tradiční obsah tohoto termínu, tradiční rysy sociálního charakteru muže a ženy v naší kultuře, jak zůstaly zachovány v povědomí současných expertů.

Sestava párových charakteristik byla totiž konstruována tak, že sbor kompetentních soudců (6 expertů) byl požádán, aby nezávisle na sobě vyjmenovali taková polární adjektiva, která mají v naší kultuře rozlišující schopnost při popisu opozit maskulinity a feminity a která popisují podle jejich mínění a znalostí tradiční sociální charakter muže a ženy. Takto získaný základ byl v předvýzkumu testován a faktorovou analýzou a analýzou matic vzájemných korelací byl vybrán nejsilnější faktor a byly vyřazeny ty párové proměnné, které nesplňovaly předpoklad unidimensionalit. Po několika pokusech zůstalo těchto třináct polaritních charakteristik:

MASKULINNÍ

m i n i m u m :

průbojný
realistický
drsný
rozumový
ctižádostivý
málomluvný
samostatný
uvážlivý
odvážný
raději vede
psychicky odolný
klidný
se smyslem pro celek

m a x i m u m :

ostýchavý
romantický
jemný
citový
nectižádostivý
hovorný
závislý
impulsivní
bázlivý
dá se vést
psychicky zranitelný
nervní
se smyslem pro detail

Předpokládá se tedy, že *tradiční muž* je psychicky odolný, raději vede, je rozumový, průbojný, samostatný, realistický, uvážlivý, klidný, se smyslem pro celek, odvážný, tížádstivý, drsný a málomluvný; *tradiční žena* je snáze psychicky zranitelná, dá se vést, je citová, je ostýchavá, závislá, romantická, impulsivní, nervní, se smyslem pro detail, bázlivá, něžná a hovorná. Vzhledem k tomu, že testování unidimenzionality a zjištění míry rozlišovací schopnosti bylo provedeno na současné populaci, můžeme také mluvit o tradičních, v současné populaci dosud přežívajících osobnostních rysech maskulinity. Tabulka 47 udává míru těsnosti vztahu jednotlivých párových proměnných k sumovaným indexům ve všech dimenzích mužské a ženské role, tedy v roli reflektované, percipované, vyžadované a předpokládané. Vidíme z ní, že pořadí adjektiv, jimiž jsme popsali ženskou a mužskou roli v textu, odpovídá už relativní váze jednotlivých proměnných pro celkovou míru maskulinity: nejtěsněji koreluje se sumovaným indexem párová proměnná psychicky odolný — psychicky zranitelný, a poměrně nejvolněji koreluje párová proměnná mlčenlivý — hovorný.

NĚKTERÉ ZJIŠTĚNÉ VZTAHY MEZI DIMENZEMI MUŽSKÉ A ŽENSKÉ ROLE

Dosud presentované výsledky potvrzují hypotézu unidimenzionality ve všech osmi měřených dimenzích (čtyři pro mužskou a čtyři pro ženskou roli) a zakládají oprávnění pro vytváření součtových indexů. Při jejich tvorbě jsme postupovali tak, že pro každou ze čtyř dimenzí každé z obou rolí jsme sečetli hodnoty, naměřené ve třinácti vybraných párových proměnných.¹¹³ Suma hodnot (součtový index) nám pak umožňuje popsat každou dimenzi mužské i ženské role jediným číslem, jehož hodnota nám udává míru maskulinity¹¹⁴ dané role v dané dimenzi.

Máme tedy mužskou roli popsánu čtyřmi indexy, ženskou roli rovněž. Dalším součtem těchto čtyř indexů získáváme sumovaný index maskulinity u mužské a obdobně i ženské role. Zjištěné průměrné hodnoty takto získaných měř a základní údaje o jejich rozložení přináší tabulka 48.

Velmi malé rozptyly kolem průměrných hodnot na jedné straně a statisticky vysoce významné rozdíly mezi průměrnými hodnotami vzájemně si odpovídajících dimenzí mužské a ženské role na druhé straně dále potvrzují technickou korektnost konstrukce použitých měř maskulinity.

Současné však nám tyto údaje přinášejí i některé meritorní informace:

¹¹³ Předcházelo samozřejmě sjednocení polarit — ratingové škály byly respondentům předkládány tak, aby mužský pól nebyl trvale na jedné straně.

¹¹⁴ Z praktických důvodů budeme nadále užívat pro popsanou „tradiční, v současné populaci přežívající dimenzi maskulinity-feminity“ zkrácené označení „maskulinita“.

Tabulka 48. Průměrné hodnoty a směrodatné odchylky indexů maskulinity

Mužská role	\bar{x}	σ	var	Ženská role	\bar{x}	σ	var
percipovaná	65,4	8,9	14 %	percipovaná	65,4	8,1+	16 %
reflektovaná	63,4	7,9	12 %	reflektovaná	54,3	8,8	16 %
předpokládaná	63,6	8,5	13 %	předpokládaná	52,6	9,5	19 %
vyžadovaná	69,3	5,9	9 %	vyžadovaná	59,4	6,4+	11 %
maskulinita muže celkem	261,7	23,6+	9 %	maskulinita ženy celkem	218,2	24,6	11 %

n = 220.

+ - normalita není.

už pouhé srovnání průměrných hodnot parxiálních indexů vypovídá něco o vnitřní struktuře rolí.

Především můžeme konstatovat, že míra tradiční maskulinity přežívá silněji v ideálu nežli v reálu, tedy silněji v roli vyžadované nežli percipované. Pozoruhodné ovšem je, že také v ideálu ženy zjišťujeme větší míru maskulinity než v percepci vlastní partnerky. „Ideální muž“ je maskulinnější nežli vlastní partner, ale rozdíl není velký; „ideální žena“ však není feminnější, než je partnerka, nýbrž naopak maskulinnější, a rozdíl je podstatně větší.

Dále zjišťujeme, že ženy vnímají své muže maskulinněji než oni sami sebe, muži naopak vnímají své ženy femininněji než se jejich ženy samy vnímají.

Jinak řečeno: muži se vnímají méně mužně než je vnímají jejich ženy, kdežto ženy se vnímají mužněji než je vnímají jejich partneři. Rozdíl mezi ideálem a reálem je vždy deficitem maskulinity, který je paradoxně, ale pochopitelně větší v ženské roli nežli v mužské. Posun autopercepce žen k maskulinitě (a ženy vědí, že jejich autopercepce je posunuta od percepce jejich partnera, že jejich partner si myslí, že jsou méně mužné, než jsou samy o sobě přesvědčeny) je zjevně výrazem tlaku kulturních norem ideálních osobností, toho, čemu říkáme sociální charakter. I když v češtině, na rozdíl např. od angličtiny, jež užívá slovo „men“ pro muže i člověka, máme pro označení muže a člověka dva různé výrazy, kulturní norma pro sociální charakter je odvozován zjevně spíše z mužské nežli z ženské části populace. Jednoduše řečeno: sociálním vzorem člověka je stále spíše muž nežli žena.

Toto zjištění potvrzují z jiného úhlu i matice korelací mezi jednotlivými dimenzemi mužské a ženské sociální role:

Tabulka 49. Matice vztahů parciálních indexů maskulinity v mužské roli

Maskulinita	M _p	M _r	M _{ex}	M _i	MM
M _p percipovaná	—	0,38	0,52	0,52	0,84
M _r reflektovaná	0,38	—	0,69	0,08+	0,72
M _{ex} předpokládaná	0,52	0,69	—	0,13	0,80
M _i vyžadovaná (ideální)	0,52	0,08+	0,13	—	0,58
MM maskulinita muže	0,84	0,72	0,80	0,58	—

Všechny koeficienty jsou významné na hladině >99,5, kromě +
n = 222.

Tabulka 50. Matice vztahů parciálních indexů maskulinity v ženské roli

Feminita	F _p	F _r	F _{ex}	F _i	MF
F _p percipovaná	—	0,39	0,50	0,14	0,72
F _r reflektovaná	0,39	—	0,76	0,02	0,82
F _p předpokládaná	0,50	0,76	—	0,07+	0,87
F _i vyžadovaná (ideální)	0,14	0,02	0,07	—	0,37
MF maskulinita ženy	0,72	0,82	0,87	0,37	—

n = 220.

Korelace mezi mírou maskulinity vlastního a ideálního muže je velmi těsná (0,52); korelace mezi týmiž mírami v ženské roli je naopak téměř nevýznamná (0,14). Zjišťujeme tedy shodu mezi mírou maskulinity, kterou ženy vyžadují a kterou nacházejí u svých partnerů; ve výpovědích mužů však vidíme velký rozdíl mezi mírou maskulinity vlastní partnerky a jejich ideálu ženy: muži by si vesměs přáli, aby jejich ženy byly maskulinnější.

Pozoruhodné je, že tento „tlak k maskulinitě“ je silnější v dělnických rodinách nežli v rodinách vysokoškolsky vzdělaných partnerů. Mezi sumovanou mírou maskulinity ženské role není mezi těmito dvěma skupinami rozdíl, významný rozdíl je však v ideálu ženy, který je u dělníků významně maskulinnější než u vysokoškoláků. U mužské role zjišťujeme jak v sumovém indexu, tak u všech čtyř parciálních měř vyšší index maskulinity u rodin vysokoškolsky vzdělaných partnerů. Vysokoškolačky percipují své muže maskulinněji, což tito předpokládají a sami sebe také vnímají více maskulinně (srovnej tabulka 51).

Tabulka 51. Srovnání průměrných hodnot a rozptýlů indexů maskulinity u dělníků a vysokoškoláků

Mužská role	\bar{x}		σ		Variace %		$\alpha >$	
	VŠ	Vy	VŠ	Vy	VŠ	Vy	\bar{x}	σ
percipovaná	66,3	63,9	9,1	8,4	14%	13%	10	—
reflektovaná	64,2	62,1	7,7	8,0	12%	13%	10	—
předpokládána	64,8	61,8	8,8	7,7	14%	12%	5	—
vyžadovaná	69,8	68,5	5,5	6,5	8%	9%	—	10
ženská role:								
percipovaná	51,4	52,9	8,0	8,1	16%	15%	—	—
reflektovaná	54,2	54,4	9,1	8,2	17%	15%	—	—
předpokládána	52,6	52,5	8,9	10,1	18%	19%	—	—
vyžadovaná	58,6	60,5	6,2	6,6	11%	10%	5	—
maskulina muže	265,0	256,3	24,8	20,4	9%	8%	1	5
ženy	216,9	220,4	24,2	25,1	11%	11%	—	—

n = 198.

Doplňující pohled na tuto problematiku vrhá i matice korelací, jež (na rozdíl od dvou předcházejících) nesleduje vnitřní strukturu vztahů mezi jednotlivými dimenzemi jedné a téže role, ale sleduje korelace mezi jednotlivými dimenzemi dvou polaritních rolí, mužské a ženské (srovnej tab. 52).

Tabulka 52. Matice vzájemných vztahů parciálních indexů maskulinity a feminity

	M_p	M_r	M_{ex}	M_i	MM
F_r	-0,23	-0,09	-0,12	-0,07+	
F_r	0,05+	-0,04+	-0,14	0,36	
F_{ex}	-0,05+	-0,16	-0,25	0,27	
F_i	0,10	0,26	0,20	-0,02	
MF					-0,01+

n = 220.

Novou informaci přináší dvě statisticky významné korelace. Za prvé je to negativní vztah mezi mírou maskulinity percipované mužské a percipované ženské role (-0.23); ukazuje, že čím maskulinněji vnímá žena svého muže, tím femininněji vnímá on ji, a naopak, čím on ji vnímá femininněji, tím ona jeho maskulinněji. Za druhé z této matice korelací zjišťujeme, že existuje těsná pozitivní vazba mezi mírou maskulinity, vyžadované od ideálního partnera, a mírou autopercepce vlastní maskulinity. Snad by se dalo i říci, že se tu projevuje odvěká lidská tendence pokládat sama sebe za zdroj norem pro hodnocení druhého.

Na první pohled se zdá, že to platí zejména pro ženy (+ 0,36, muži + 0,26): ty, které se vnímají maskulinněji, vyžadují vyšší míru maskulinity u muže. Další analýza nám však ukáže, že tato prastará lidská tendence je asi přece jen silnější u mužů. Tabulka 53 přináší přehled hodnot *t* testů pro rozdíly průměrů mezi jednotlivými indexy maskulinity v mužské a ženské roli.

Tabulka 53. Hodnoty *t* testu srovnání průměru mezi indexy maskulinity v mužské a ženské roli

	1	2	3	4	5	6	7	8
	M _p	M _r	M _{ex}	M _i	F _p	F _r	F _{ex}	F _i
M _p 1 percipovaná								
M _r 2 reflektovaná	2,3							
M _{ex} 3 předpokládaná	2,0	0,3						
M _i 4 vyžadovaná	5,1	8,4	7,7					
F _p 5 percipovaná	15,5	14,1	13,8	24,1				
F _r 6 reflektovaná	12,4	10,8	10,6	19,8	2,0			
F _{ex} 7 předpokládaná	13,6	12,0	11,9	20,6	0,6	1,9		
F _i 8 vyžadovaná	7,6	5,6	5,6	15,9	10,0	6,5	8,1	

n = 220.

Nápadné jsou tu vysoké hodnoty v sloupci 4 a nízké hodnoty v řádce 8, které ukazují na všeobecně významné rozdíly mezi ideálním mužem a všemi parciálními indexy ženské role a malé rozdíly mezi ženou a všemi parciálními indexy mužské role: ženský ideál muže leží dále od vlastností reálných žen (tedy těch vlastností, kterou jsou na nich vnímány partnery a které ony samy na sobě vnímají), nežli mužský ideál ženy od reálných vlastností mužů. Jinými slovy — muži si více přejí, aby jejich ženy byly jako jsou oni, než si přejí ženy připodobnit muže sobě. Všechno ukazuje na to, že jsou to spíše muži, kteří jsou silným zdrojem tlaku k maskulinitě žen, zdrojem přežívajícího trendu k maskulinitě, který jsme tu opakovaně zjišťovali, a jenž směřuje k setření rozdílů mezi pohlavími na bázi tradičně mužských charakteristik. V ženách zůstává větší ských; mužské vlastnosti jsou totiž právě ty páry polarit, které jsou spjaty s agresivitou a dominancí, tedy osobnostním syndromem, který zatím zaručuje úspěšnější sociální přežití páru při konfrontaci s vnějším světem, nežli tradiční ženská submisivita. Můžeme si dobře představit páry, kde oba, muž i žena, mají dominantní, agresivní osobnost. Takový pár bude sice mít potíže s vnitřní kohezí, leč pokud se udrží pohromadě, navenek bude velmi úspěšný. Pár, kde jsou naopak oba jedinci submisivní, bude asi ve vztahu k vnějšímu světu méně úspěšný — a není jisté, zda bude o to vnitřně pevnější. Tradiční uspořádání — submisivní žena a dominantní muž — představuje dělbu rolí, jež po staletí zajišťovala jak

vnitřní kohezi rodiny, tak její úspěšnou sociální konfrontaci s vnějším světem.

Tato tradiční dělba rolí se dá ovšem zachovat i v obráceném obsazení; je docela dobře možné, aby výbojnou, racionální, pragmatickou roli v páru, obrácenou spíše k vnějšímu světu, tradičně prisuzovanou v naší kultuře muži, převzala žena. Určitý podíl rodin vždycky fungoval s takovýmto uspořádáním, leč více či méně vskrytu. Vzhledem k tomu, že se rozvolil systém očekávání k mužské a ženské roli a změnily se zejména sociálně-ekonomické předpoklady tradiční dělby rolí, musíme předpokládat, že rodin s netradičním obsazením rolí přibývá¹¹⁵ a snad slábne i motivace obrácené obsazení zakrývat.

Touto úvahou jsme se už ovšem dostali k otázce typologie párů z hlediska obsahu mužské a ženské role, a tedy k dalšímu problému a další kapitole.

TYOLOGIE PÁRŮ PODLE OBSAZENÍ ROLÍ

Indexy míry maskulinity mužské a ženské role v páru nám umožňují pokusně konstruovat typologie párů podle poměru vzájemného obsahu mužské a ženské role, a to ze dvou hledisek.

Můžeme — za první — utvořit typy podle kombinace obsazení mužské a ženské role vysokou či nízkou maskulinitou: tyto typy nám pomohou empiricky zjistit například relativní míru „obráceného“ obsazení rolí u různých sociálních skupin. Jiným přístupem k témuž problému z téhož hlediska je postup nikoli prostřednictvím vytváření typů, ale výpočtem nového *indexu polarity*, který měří nejenom podíl „obrácených“ párů, ale i rozpětí, „vzdálenost“ mezi mírou maskulinity muže a ženy.

Protože nám však náš materiál umožňuje měřit nejenom skutečné (přesněji řečeno: percipované) obsazení rolí, ale zároveň u téhož páru i obsazení vyžadované, ideální, můžeme — za druhé — vytvořit další typologii párů, konstruovanou z jiného hlediska, podle kombinací mezi percipovanou a vyžadovanou maskulinitou, a to jak u muže, tak u ženy. I tady máme k dispozici opět alternativní přístup, který nepracuje s typologií, ale měří kontinuální mírou distance rozdíl mezi percipovanou realitou a ideálem, tedy *deficit maskulinity* či *feminity*.

1.

Nejprve tedy jak vypadá možná typologie páru z hlediska kombinace obsazení. Rozdělíme-li všechny ženy na ty, u nichž jsme zjistili vysokou míru maskulinity a na ty, u kterých jsme zjistili míru maskulinity ní-

¹¹⁵ Srovnej Možný 1978—79.

kou,¹¹⁶ a stejně tak rozdělíme i všechny muže, můžeme každý pár zařadit do jednoho ze čtyř typů podle kombinace míry maskulinity muže a ženy
Míra maskulinity:

ŽENY

		vysoká	nízká
MUŽE	vysoká	A	C
	nízká	B	D

Takto získané typy můžeme slovně popsat jako

A — „moderní“ — vysoká maskulinita muže i ženy;

B — „tradiční“ — vysoká maskulinita muže, nízká ženy;

C — „obrácený“ — nízká maskulinita muže, vysoká ženy;

D — „femininní“ — nízká maskulinita muže i ženy.

Podíváme-li se, jak vypadá rozdělení zkoumaného souboru vysokoškolsky vzdělaných párů a párů vyučených podle této typologie, získáme následující obraz:

Tabulka 54. Typologie párů podle míry percipované maskulinity muže a ženy podle vzdělání partnerů

percipovaná maskulinita		ženy			
		vysoká		nízká	
		VŠ	Vy	VŠ	Vy
muže	vysoká	VŠ	20 %	33 %	
		Vy	A 19 %	B 23 %	
	nízká	VŠ	20 %	26 %	
		Vy	C 29 %	D 29 %	

n = 221.

Vidíme, že vysokoškoláci se výrazně častěji vyskytují v „tradičním“ typu, na rozdíl od typu „obráceného“, který je častěji obsazován vyučenými.

¹¹⁶ Postupovali jsme tak, že z rozložení hodnot indexu maskulinity byl vypočítán medián a ti jedinci, kteří měli vyšší hodnotu než zjištěný medián byli chápáni jako jedinci s „vysokou“ maskulinitou, kdežto ti, kteří měli hodnotu nižší než medián byli chápáni jako jedinci s maskulinitou „nízkou“. Tato běžně používaná technika dichotomizace má tu nevýhodu, že neumožňuje vyloučit jedince blízko středu, řekněme v rozptylu jedné směřodátné odchylky, u nichž musíme předpokládat, že vychýlení do jedné nebo druhé kategorie je značně náhodné a zmenšuje výraznost typizace.

Taková je tedy percipovaná realita; jak vypadá vyžadovaný ideál, ukazuje tabulka 55.

Tabulka 55. Typologie párů podle míry vyžadované maskulinity muže a ženy podle vzdělání partnerů

vyžadovaná maskulinita		ženy			
		VŠ ^{vyšší} Vy		VŠ ^{nízká} Vy	
muže	vysoká	VŠ	27 %	A	32 %
		Vy			31 %
	nízká	VŠ	12 %	C	28 %
		Vy			27% ⁺⁺
					18 %
					23 %

n = 221.

⁺⁺ hladina významnosti > 99 %.

- hladina významnosti > 95 %.

I tady, a ještě výrazněji, vysokoškoláky preferují tradiční typ a vyučení se vyskytují častěji v „obráceném“ typu. Shoda mezi ideálem a reálem může být ovšem jenom statistická: vyšší výskyt v *těchže typech* ještě neznamená, že jsou to *tytéž páry*, které se v obou typech vyskytují častěji. Smysl má tedy ještě jedna klasifikace, která kombinuje obě zatím získané typologie. Počítač nám umožňuje roztrdit všechny zkoumané páry podle toho, jakou kombinací typu vyžadované a percipované maskulinity se vyznačují. Se zvyšujícím se počtem kombinací se ovšem dostáváme k slabě obsazeným polím, ale i tak tu získáváme statisticky významné a meritorně zajímavé výsledky:

Tabulka 56. Kombinované typologie podle percepce a ideálu

		typ podle percepce			
		moderní	tradiční	obrácený	feminní
typ podle ideálu	moderní				
	tradiční	VŠ ⁺ Vy ⁻⁻			
	obrácený	Vy ⁺		VŠ ⁻ Vy ⁺⁺	
	feminní	VŠ ⁺			

n = 221 = + (—) kombinace nad (anebo pod) reprezentována na hladině $\alpha < 0,5$

+ + (—) kombinace nad (anebo pod) reprezentována na hladině $\alpha > 0,1$

Tabulka 57. Statistické hodnoty indexů polarity pro celek a podsoubory vysokoškoláků a vyučených

	celek obr.			x		σ		% obr.		rozdíl $V\check{S} - V_y$ $\alpha >$	
	x	σ	%	VŠ	Vy	VŠ	Vy	VŠ	Vy	\bar{x}	σ
polarita percepce	13,4	13,6	15%	14,9	11,0	13,9	13,3	11%	19%	.05	—
polarita reflexe	9,1	11,9	24%	9,9	7,7	12,1	11,7	21%	26%	—	—
polarita předpokladu	11,0	14,6	22%	12,1	9,3	14,9	14,4	21%	23%	—	—
polarita ideálu	9,9	8,7	13%	11,2	8,0	8,0	9,3	11%	15%	.05	.05
polarita rolí celkem	43,4	36,8	11%	48,2	35,9	37,5	36,8	8%	15%	.05	—

Pozn.: % obr. udává procentuální podíl párů s obrácenou polaritou. Směrodatná odchylka větší než aritm. průměr neznamena velkou variabilitu, ale je o.razem skutečnosti, že škála je protažena i do záporných hodnot.

rity než v sumovaném indexu ideální polarita často kompenzuje reálnou a naopak. Polarita vzájemné percepce je přitom výrazně vyšší než všechny ostatní parciální míry — včetně polarity ideálu; naznačuje to probíhající proces zmenšování polarizace párů.

2.

Druhé hledisko, z něhož může vycházet smysluplná typologie páru, netřídí páry podle kombinace míry maskulinity muže a ženy, ale zaměřuje se na vztah mezi maskulinitou percipovanou v reálu a vyžadovanou v ideálu a vytváří typologii podle toho, zda a jak se ideál kryje s reálem. Z tohoto hlediska můžeme rozlišit páry, kde je

- A. vyžadovaná i percipovaná maskulinita ženy vysoká;
- B. vyžadovaná maskulinita ženy je vysoká, percipovaná však nízká;
- C. vyžadovaná maskulinita ženy je nízká, percipovaná vysoká;
- D. vyžadovaná i percipovaná maskulinita ženy je nízká.

Obdobnou typologii můžeme vytvořit i pro mužskou roli. Obraz, který získáme v námi zkoumaném souboru, vypadá pak následovně:

Naše poznání se dále zpřesnilo: potvrdilo se, že pro vyučené je charakteristický typ „obrácené“ polarity — v percepci i v ideálu. Potvrdilo se, že vysokoškoláci se v tomto typu vyskytují méně častěji. Ukázalo se však, že ti z nich, kteří v ideálu preferují „tradiční“ typ, percipují svůj vzájemný vztah v reálu častěji jako „moderní“, tedy s vysokou maskulinitou muže i ženy. Vyučení pak, pokud se u nich vyskytne neshoda mezi reálem a ideálem, tíhnou od „moderního“ typu v reálu (percepci) k „obrácenému“ v ideálu; vysokoškoláci, pokud se někam pohybují z tradičního typu, tedy k typu „femininnímu“.

INDEXY POLARITY ROLÍ V PÁRU

Zjištění míry tradiční maskulinity u muže i ženy v páru umožňuje vytvořit také míru polaritu páru, číselný index, který u každého páru udává hodnotu rozdílu mezi maskulinitou muže a ženy. Vycházejí z modelového předpokladu, že existují páry s výrazně maskulinním mužem a femininní ženou (tedy páry v této dimenzi výrazně polarizované) a páry, kde je tento rozdíl malý, konstruujeme index polaritu tak, že odečítáme hodnotu indexu tradiční maskulinity ženské role v páru od hodnoty téhož indexu u mužské role v páru. Získáváme tím rozdílový index P, který nazýváme *index polaritu rolí v páru*.

Vzorec pro index polaritu rolí je

$$M - F = P$$

V párech, kde je maskulinita muže větší než maskulinita ženy (tedy ve většině párů) je potom výsledný rozdíl vyjádřený kladným číslem tím větším, čím je měřený pár polarizovanější. Tam, kde je index maskulinity muže, nabývá index záporné hodnoty.

Sumovaný index mužské role v páru je ovšem souhrnem maskulinity percipované, reflektované, předpokládané a vyžadované. Mezi těmito parciálními indexy jsme zjistili vysokou korelaci, nikoli však shodu (srovnej TAB. 49 a 50). Je tedy smysluplné vytvořit i parciální indexy polaritu.

Zjištěné hodnoty a statistické charakteristiky těchto parciálních indexů udává tabulka 57.

Jak se dalo předpokládat, tradiční polarita výrazně převládá; jenom zhruba každý desátý pár má polaritu obrácenou. Potvrzuje se, že výrazněji polarizované jsou rodiny vysokoškolsky vzdělaných partnerů; z toho, co už víme, můžeme odvodit, že je to dáno především vyššími indexy maskulinity mužů. Je v těchto rodinách také menší podíl párů s obrácenou polaritou (8 % proti 15 % u dělnických rodin). Rozdíl je výrazný zejména v polaritě percepcie a v polaritě ideálu.

V parciálních indexech polaritu zjišťujeme vyšší podíl obrácené pola-

Tabulka 58. Typologie obsazení ženské role podle vyžadované a percipované maskulinity u vysokoškoláků a vyučených

			maskulinita percipovaná	
			vysoká	nízká
maskulinita vyžadovaná	vysoká	VŠ Vy	23% A +35%	16% B 23%
	nízká	VŠ Vy	17% C 13%	43% D -28%

U vysokoškoláků nacházíme jako nejpočetněji obsazený typ D, nízké maskulinity ženy vyžadované i percipované; shromáždila se tu téměř polovina souboru, 43 % žen. U vyučených je tomu přesně naopak: nejvíce je obsazen typ A — vysoká maskulinita ženy vyžadovaná i percipovaná. Statisticky významný rozdíl nacházíme ještě v typu B — u vysoké vyžadované a nízké percipované maskulinity ženy, kde je podstatně více dělnic než vysokoškolaček. V mužské roli se setkáváme se zrcadlově obráceným obsazením typologií vyučenými a vysokoškoláky.

Tabulka 59. Typologie obsazení mužské role podle vyžadované a percipované maskulinity u vysokoškoláků a vyučených

			maskulinita percipovaná	
			vysoká	nízká
maskulinita vyžadovaná	vysoká	VŠ Vy	36%+ A 27%	24% B 22%
	nízká	VŠ Vy	18% C 15%	22% D 35%+

n = 221.

U vysokoškoláků je nejčastěji obsazeným typem typ A — vysoká maskulinita muže percipovaná i vyžadovaná, u vyučených D — nízká maskulinita percipovaná — a také vyžadovaná. Vyžadovaná maskulinita vysoká a percipovaná nízká (typ B) je o něco častější než u vysokoškoláků.

INDEXY DEFICITŮ MASKULINITY A FEMINITY

Tak jak jsme první typologie, konstruované z hlediska vzájemného vztahu míry maskulinity v páru doplnili mírou polarity, tak i tu můžeme

vytvořit jako alternativní přístup k řešení problému také kontinuální míry, index deficitu maskulinity a feminity. Pro hladké fungování manželství je pravděpodobně významnější než míra polarity sám rozdíl mezi vyžadovanou (ideální) a reálnou (percipovanou) mírou maskulinity, ať už u muže či u ženy. Při zjišťování míry polarity jsme měřili rozdíl mezi vyžadovanou (ideální) a reálnou (percipovanou) mírou maskulinity.

$$Mm_i - Mf_i = P_i$$

a pak znovu rozdíl mezi mužem a ženou ve vnímané maskulinitě

$$Mm_p - Mf_p = P_p$$

Nyní měříme

$$\begin{array}{ccc} Mm_p & \text{a pak} & Mf_i \\ \hline - Mm_i & & - Mf_p \\ \hline = x & & = y \end{array}$$

tedy rozdíl mezi maskulinitou percipovanou a vyžadovanou, a to nejprve u muže a pak u ženy.

Pro proměnné x a y vytvoříme rozdílové indexy, označované jako deficit maskulinity muže a feminity ženy. *Deficit maskulinity* (označovaný dále Dm) je vypočítáván odečtením indexu Mm_i od indexu Mm_p . Je vyjadřován tím větším záporným číslem, čím vyšší je v páru u muže maskulinita očekávána než vnímána, jinými slovy, o méně maskulinně popisuje žena svého vlastního partnera než partnera ideálního. Tento index může ovšem nabývat i kladných hodnot, a to v případech, kdy v páru nezjišťujeme deficit, ale nadbytek maskulinity vnímané nad vyžadovanou. *Deficit feminity* (dále označovaný Df) se vypočítá zrcadlovým způsobem v ženské roli odečtením hodnoty indexu Mf_p od hodnoty indexu Mf_i (tedy naopak než u mužů). Je vyjadřován tím větším záporným číslem, čím větší je požadovaná feminita u ideální ženy než vnímaná feminita vlastní partnerky. Může nabýt (a ve zkoumaném souboru vesměs

Tabulka 60. Statistické hodnoty indexů deficitu maskulinity a feminity v párech vyučených a vysokoškoláků

	Průměr			Směr odch.			% bez deficitu		
	C	VŠ	Vy	C	VŠ	Vy	C	VŠ	Vy
deficit maskulinity	-3,9	-3,5	-4,6	9,0	9,1	8,8	35 %	38 %	32 %
deficit feminity	7,4	7,2	7,6	9,9	10,0	9,7	80 %	79 %	80 %

$n = 220$.

nabývá) i kladnou hodnotu, a to v případech, kdy reálná (percipovaná) feminita ženy je větší než vyžadovaná.

TYOLOGIE DEFICITU

Rozlišovací schopnost má ovšem tento index při vytvoření základní typologie rodin dichotomizací deficitu maskulinity a deficitu feminity. Křížovým tříděním vznikají nám tu čtyři možné kombinace.

Tabulka 61. Typologie deficitu maskulinity a feminity u vyučených a vysokoškoláků

			Deficit feminity			
			velký		malý	
			VŠ	Vy	VŠ	Vy
Deficit maskulinity	velký	VŠ	33 %		15 %	
		Vy		24 %		29 %
	malý	VŠ	22 %		29 %	
		Vy		18 %		29 %

n = 198.

Výrazné je silné obsazení kombinace velkého deficitu maskulinity a malého deficitu feminity dělníky a velkého deficitu maskulinity i feminity rodinami vysokoškoláků. Potvrzuje se tu znovu, že vysokoškoláci tendují spíše k polaritě páru, a zdrojem této tendence jsou jak muži, tak i ženy. Vyučení oproti tomu tendují k vyšší maskulinitě páru, a zdrojem tohoto trendu je v dyádě především muž.

SHRNUTÍ

Jemná síť vztahů mezi mužem a ženou v manželství, vyslovovaná, zamlčovaná i skrývaná očekávání jednoho k druhému, skutečný vjem i myšlený ideál partnera, kulturně podmíněný obsah maskulinity a feminity, to všechno jsou věci příliš subtilní, než aby byl postižitelné hrubými a nedokonalými nástroji empirického zjišťování a aby byly analyzovatelné kvantitativními metodami, byť by se byly vyzbrojily seberažinovanější statistikou a sebelepším počítačem.

Náš pokus, který je možno chápat i jako technické cvičení na záměrně obtížném a odpor kladoucím materiálu, skládá však nakonec přece jenom jakýsi obraz, který nepostrádá vnitřní logiky a přináší alespoň některé

podněty k zamyšlení. Zopakujeme si zhruba a heslovitě, co jsme zjistili:

Tradiční dimenze maskulinity—feminity, jak ji traduje naše kulturní vědomí a zachycují zejména literární díla o rodině devatenáctého století, přetrvává i v současné rodině. Tradiční maskulinita přežívá však silněji v ideálu než v reálu současného muže. Tradiční „maskulinita“ funguje dnes jako víceméně univerzální norma sociálního charakteru. Ženy pak jsou s maskulinitou svých mužů více spokojeny než muži s feminitou svých žen. Jak u mužů, tak u žen je rozdíl mezi reálem a ideálem vždycky deficitem maskulinity — paradoxně však shledáváme tento deficit větší v ženské roli nežli v roli mužské: muži by si vesměs přáli, aby jejich ženy byly o něco maskulinnější, než jsou. Tento tlak k maskulinitě je silnější v rodinách vyučených dělníků než v rodinách vysokoškoláků. Vysokoškolské páry mají celkově vyšší úroveň maskulinity; je to však dáno beze zbytku vyšší úrovní maskulinity muže. V rodinách vyučených cítíme tlak, aby se rozdíl mezi nimi a druhou zkoumanou skupinou v této dimenzi vyrovnal. Tato tendence se ovšem proti očekávání obrací nikoli k tomu, aby se zvýšila maskulinita mužů, která je tu slabší, nýbrž k tomu, aby se zvýšila maskulinita žen, která není v těchto rodinách o nic nižší nežli ve srovnávaných rodinách vysokoškoláků. A zdrojem silnějšího tlaku k maskulinitě žen jsou právě muži v té skupině, kde jsou muži méně maskulinní. Tam, kde tento tlak jakoby přinesl výsledek, setkáváme se pak s rodinou s poměrem maskulinity muže a ženy oproti tradici „obráceným“. Zdá se, že všeobecně můžeme říci, že vysokoškolské páry tendují dnes k větší polaritě — a zdrojem tohoto trendu jsou oba póly manželské dyadády, stejně jako oba póly jsou cílem tohoto tlaku; rodiny vyučených pak tendují dnes spíše k vyšší maskulinitě páru, a zdrojem tohoto tlaku jsou muži, kdežto jeho objektem jsou ženy.

Jak už jsme řekli, je třeba brát tyto výsledky spíše jako podněty k zamyšlení; naivní a nekritická akceptace kvantifikovaných podkladů jako spolehlivých „dat“ by tu mohla jenom uškodit dalšímu poznání. Přesto však vyslovujeme na závěr této práce hypotézu, že výraznějšími dominantními osobnostmi v párech vyučených jsou dnes dosti často spíše ženy. Tento latentní matriarchát odpovídá dlouhé tradici silné ženy v dělnické rodině a jeho současná podoba by měla být ověřována dalším výzkumem.